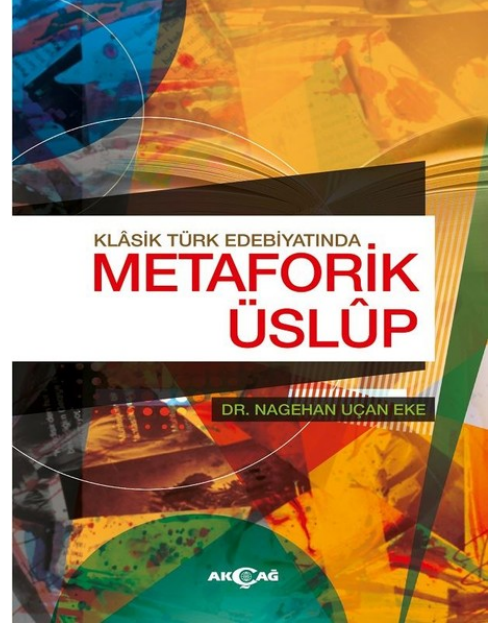

Mecaz mı, İstiare mi, Alegori mi: *Klâsik Türk Edebiyatında Metaforik Üslûp*

DR. ÖĞR. ÜYESİ NİLÜFER TANÇ*

Klasik Türk edebiyatı bilim alanında yapılan akademik çalışmalar şöyle tasnif edilebilir: 1. Bibliyografya ve biyografiler 2. Bir eserin tenkitli metnini ortaya koymaya yönelik metin neşri 3. Şerh, tahlil, ya da modern edebiyat yöntemleri kullanılarak yapılan metin incelemesi 4. Mukayeseli çalışmalar 5. Tek bir edebî tür ya da şekli ele alan inceleme ve araştırmalar 6. Teori, terminoloji ve yöntem üretmeye yönelik olanlar 7. Tarih, sosyoloji, psikoloji felsefe vb. ile yapılan disiplinlerarası çalışmalar. Bibliyografik ve biyografik çalışmalar klasik Türk edebiyatının ne kadar zengin bir birikime sahip olduğunu ortaya koyarken, mukayeseli çalışmalar bu eserlerin yerel ve evrensel değerlerini açığa çıkarmıştır. Başlangıçta şerh ve tahlil metotlarıyla yapılan incelemeler alana ait eserlerle günümüz insanı arasındaki mesafenin aşılacak metinlerin anlaşılmasına yardımcı olmuş, modern edebiyat yöntemleriyle yapılan çalışmalar ise bu metinlerin dilde, kültürde ve yeni edebî eserlerde güncellenerek varlıklarını sürdürdüklerini; içerdikleri mesajın ve edebî değerlerinin günümüzde hâlâ anlamlı olduğunu göstermiştir. Disiplinlerarası çalışmalar da hem diğer bilimlerin edebî eserleri veri toplama aracı ya da örneklem olarak belirlemeleri hem de edebiyat araştırmacılarının bu disiplinlerin yöntemlerini edebî eserlere uygulamalarıyla klasik Türk edebiyatı metinlerinin insan, düşünce ve toplum açısından değerlerinin belirlenmesini sağlamıştır.

Türk akademi dünyasında diğer insani bilimler alanlarında olduğu gibi klasik Türk edebiyatında da terminoloji konusunda çözülmesi gereken pek çok sorun vardır. Esasen klasik Türk edebiyatının dayandığı gelenekte yer alan belagat ilmi ve dönemin edebî tenkit birikimini aktaran tezkire metinleri sebebiyle kendi terminoloji ve teorisini içerdiği varsayılır. Ancak hem belagat konuları ve edebî tenkit hakkında yapılan çalışmaların hâlâ yeterli olmaması hem de terimlerden pek çoğu üzerinde henüz bir anlam birliğine varılamaması bu konuda çalışma yapılması gerektiğini göstermektedir. Üstelik edebî metinlere yönelik anlam arayışlarının belagat teori ve terminolojisiyle belirlenen kavramların ötesine varması araştırmacıları, bu metinleri, içinde geliştikleri gelenekten farklı bakış açılarıyla ele almaya sevk ettiğinden sürekli yeni terim ve teoriler gündeme gelmektedir. Bu noktada Doç. Dr. Nagehan UÇAN EKE'nin 2017 yılında

* Muğla Sıtkı Koçman Ün. Edebiyat Fak. TDE Bölümü, ntanc@mu.edu.tr, 0000-0003-3988-8783
Gönderim tarihi: 13.11.2020 Kabul tarihi: 01.12.2020

yayımlanan *Klâsik Türk Edebiyatında Metaforik Üslûp* adlı eseri alanda teori ve terminoloji üretmeye yönelik çalışmalar arasında dikkat çekmektedir.

Eserin başlığından da anlaşıldığı üzere yazarın ilk belirlemesi klasik Türk edebiyatında metaforun bir üslup özelliği olarak ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda yazar, çalışmanın “Giriş” bölümünde “Üslûp ve Önemi”ne yer vermiştir. Daha sonra “Metafor’un Tarihsel Kökeni ve Kavram Alanı”nı ele alan Uçan Eke, metaforun mecaz, istiare, teşbih, eğretileme, alegori gibi terimlerle ilişkisini sorgular. Nitekim bu konu her edebiyat araştırmacısı için bir dönem karşısına çıkan ve ayırt etmekte zorlanılan çetrefil meselelerden biridir. Yazara göre metafor, bütün bu terimlerle ifade edilen anlamı kapsayan ancak onların üstünde bir kavramdır.

Günümüz nörobilim araştırmaları da metaforların hayatımızda ne derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir. Yapılan çalışmalar, insan beyninin şekil ile ses; tat ile müzik gibi duyu çeşitleri arasında kendiliğinden tekabüller kurabildiğini, çoğu kez bu bağlantıların dil tarafından şekillendirilmiş kültürel temelleri olduğunu göstermiştir. Beynin yapısındaki ayna nöronlar düşüncelerimizi organize ederken bedenlerimizin tanımladığı şablonu kullanarak “hükümetin başı, fırtınanın gözü, fermuarın dişleri” gibi metaforlar üretmemizi sağlar (Sigman, 2020, s. 18-20). Dolayısıyla insan beyninin dilde, edebiyatta, eğitimde, fizikte, mühendislikte, geometride ve diğer tüm alanlarda metafor üretmesi kendi doğal yapısının bir neticesidir (Demirci, 2016, s. 341). Bu bağlamda yazar metaforun isim verme, somutlaştırma, yönlendirme, yeni bilgi üretme, psikolojik etki, iletişim sağlama, eğitim vb. işlevlerinin bilincin içsel bir unsuru sayılan dilin işlevleriyle koşut olduğunu ifade eder. Metafor, şiir dilinin ve dolayısıyla klasik Türk edebiyatının temel aracıdır (Uçan Eke, 2017, s. 53-54).

Kitabın “Giriş”inin ilk dört bölümünde konunun terminolojik alt yapısındaki karışıklığı, oluşturduğu tabloların da yardımıyla çözmeye çalışan yazar, beşinci alt bölümde “Çağdaş Metafor Teorisi”ni anlatır. G. Lakoff ve M. Johnson’ın kurdukları metafor teorisinde en çok üç tür metafor üzerinde yoğunlaştıklarını belirten Uçan Eke, çalışmasının yönetsel modelini kavramsal metafor, yönelim metaforu ve varlıksal metafor çerçevesinde belirler. Uçan Eke’ye göre klasik Türk edebiyatı metinlerinin çağdaş metafor teorisi ışığında incelenmesi, bir taraftan bu edebî geleneğin metafor şemalarının oluşmasını; diğer taraftan da şairlerin metaforik üsluplarının ortaya konulmasıyla zihin haritalarının tespit edilmesini sağlayacaktır (2017, s. 60). Bu amaçla kitabın “Birinci Bölüm”ünde teoriyi farklı yüzyıllardan farklı ekollerin temsilcisi kabul edilen beş şairin divanlarında yer alan gazellere uygulayan yazar, bu şiirlerde “denge, dönüşüm, yolculuk, kap, bağlantı, kaynak ve kontrol” derin kavramsal metaforlarını tespit eder. Böylece şairlerin gündelik dilde yer alan metaforları genişleterek ve üsluplarına uygun hâle getirerek kullandıklarını ve metaforun anlam yaratıcı gücünden faydalandıklarını ortaya çıkarır.

Çalışmanın “İkinci Bölüm”ünde E. Kemal Eyüboğlu’nun *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler* adlı kitabında yer alan klasik Türk şiiri örneklerinde “Aşağı Yukarı Yönelimli Metaforlar” tespit edilmiştir. Buna göre bu edebî geleneğin anlam dünyasında “erdemli, iktidar sahibi, iyi, mutlu olan ile sağlık, hayat ve yüksek statü” yukarıda; “erdemsiz, güce maruz kalan, kötü, kederli olan ile hastalık, ölüm ve düşük statü” aşağıdadır (Uçan Eke, 2017, s. 13). “Üçüncü Bölüm”de ise klasik Türk edebiyatının adeta

özdeşleştiği bir kavram olan “aşk”, ontolojik metaforlar bağlamında incelenmiştir. Bu inceleme için yazarın seçtiği metin, bir nesir üstadı olan Sinan Paşa'nın *Tazarrû-nâme*'sindeki edebî sanatların ve secinin mükemmel kullanımıyla okuyarlarda hayranlık uyandıran “İşâret-i Evsâf-ı Aşk” bölümüdür. Kavramsal metafor teorisinin bu metne uygulanması Sinan Paşa'nın aşk kavramını “ağaç, ayna, bahçe, bülbül, cevher, çelik kazma, deniz, güneş, hazine, kumandan, kuş, misk, put, sultan, şarap, yapı ustası, yıldız” şekillerinde somutlaştırdığını ortaya çıkarır. Yazar, aşk hakkındaki metaforları, ontolojik ve epistemik uygunluklarıyla birlikte tablolar hâlinde izah etmiştir. Buna göre aşk, kimi zaman âşığı cennet bahçelerinde mest eden güzelliklere gark ederken, kimi zaman da canına kast eden bir ordu kumandanı, kimi zaman sevgili, kimi zaman da âşığın ta kendisi olmaktadır. Şairin aşk kavramı hakkındaki somutlaştırmaları, tasavvufi arka planıyla da çok zengin çağrışımlara kapı açmıştır (Uçan Eke, 2017, s. 169).

Ufuk açıcı çalışmasının “Sonuç ve Değerlendirme” bölümünde klasik Türk edebiyatı şairlerinin üsluplarında metaforların etkisine dikkat çeken yazar, disiplinlerarası ve mukayeseli çalışmalarla daha kapsamlı sonuçlar elde edileceğini vurgular. Klasik Türk edebiyatı metinleri üzerine yapılabilecek yeni metafor araştırmalarıyla bu geleneğin kültürel kodları daha somut verilere dayanarak tespit edilebilecektir.

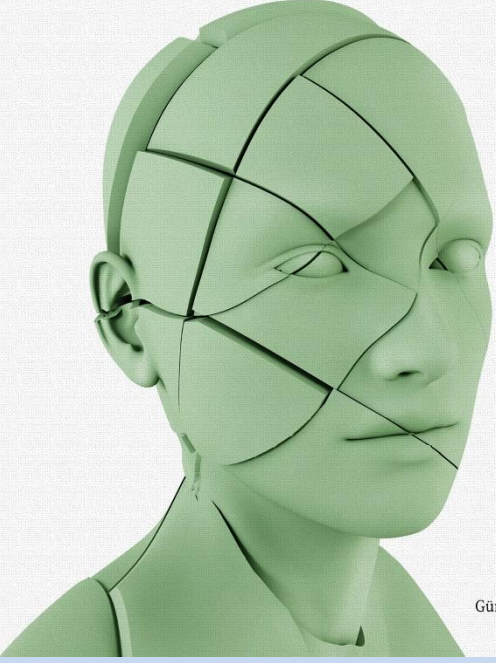
Geçmiş dönemlerin dili, kültürü ve geleneği ile edebiyat araştırmacısı arasında mesafe oluşturan zamanın, aleyhimize işlediği söylenebilir. Günümüz araştırmacısı şerh, tahlil gibi geleneksel yöntemlerle çözümleme yaparken ancak kitaplardan ve sözlüklerden edindiği bilgilerle hareket etmek zorundadır. Nagehan Uçan Eke'nin çağdaş metafor teorisini klasik metinlere uyguladığı kitabı, yeni yöntemler vasıtasıyla edebî metinlerle aramızdaki mesafeyi azaltma ve onların taşıdıkları anlamı günümüz okurlarına ulaştırma konusunda dikkat çekici bir katkı sağlamıştır. Bu konuda yapılacak yeni araştırmalar için örnek olacak bu çalışma, klasik Türk edebiyatı bilim alanı için önemli bir kazanç olmuştur.

KAYNAKLAR

- Demirci, Kerim (2016). “Metafor: Bir Anlatım ve Üretim Mekanizması”. *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat*. Ed. Mustafa Sarıca, Bedri Sarıca. Ankara: Padam Yayınları, s. 330-343.
- Sigman, Mariano (2020). *Zihnin Gizli Yaşamı Beyniniz Nasıl Düşünür, Hisseder ve Karar Verir*. İstanbul: Aylak Kitap.
- Uçan Eke, Nagehan (2017). *Klâsik Türk Edebiyatında Metaforik Üslûp*. Ankara: Akçağ Yayınları.

TÜRK BİLİMKURGU EDEBİYATI VE ARKETİPLER

DR. VELİ UĞUR

Günce Yayınları

Oktay Yivli

Öykü Nasıl Okunur

modern öykü ve yöntem

Günce Yayınları

MAKSUT YİĞİTBAŞ

Edebiyatın Ebemkuşağı

Halit Ziya Hikâyeciliğinde

Renklerin Dili

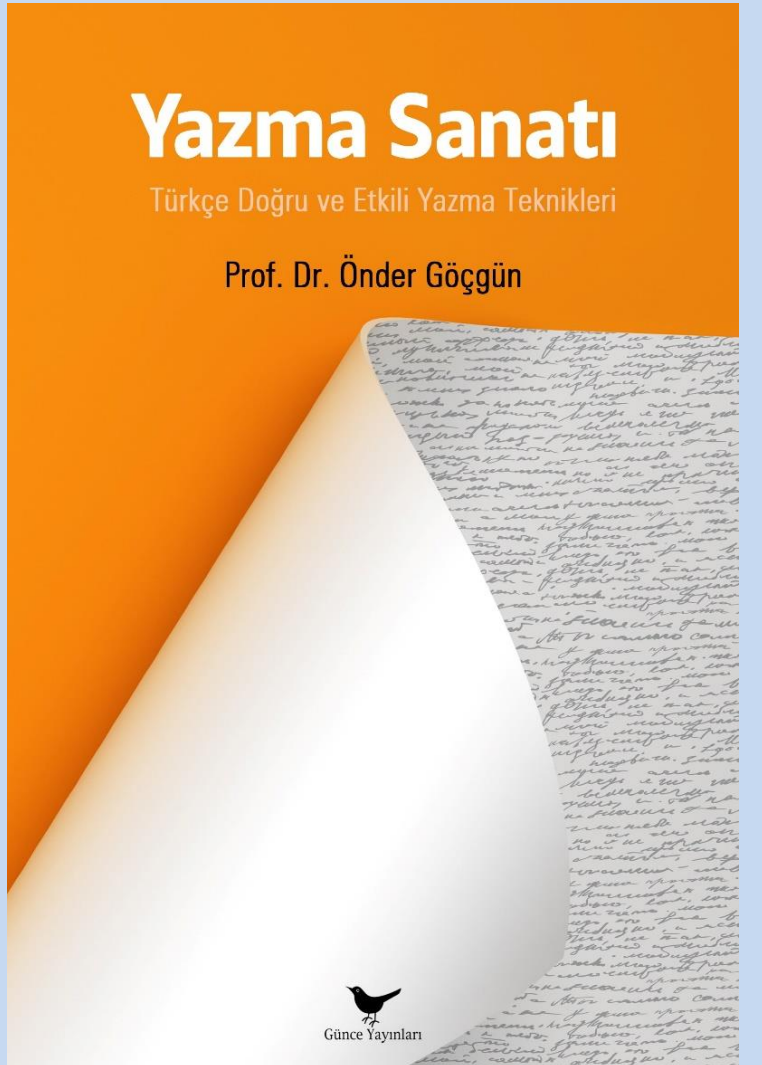

Günce Yayınları

Yazma Sanatı

Türkçe Doğru ve Etkili Yazma Teknikleri

Prof. Dr. Önder Göçgün

Günce Yayınları